

J. Brian **Harley**: "Mapes i cartògrafs: un canvi de perspectiva". *El Correu de la UNESCO*, 158 (Barcelona, juliol 1991); pp. 10-15 (*).

Els mapes han existit sempre, o més aviat, hi ha hagut sempre en l'esperit humà una voluntat de mesurar l'espai. Aquesta aprehensió del medi i l'elaboració d'estructures abstractes per a interpretar-lo és una constant de la vida en societat, des de l'inici de la humanitat fins als nostres dies. Però la història de la cartografia comença amb el primer testimoni tangible de representació cartogràfica (el fet de dibuixar un mapa sobre un material qualsevol) que dona una existència concreta a un raonament fins aleshores abstracte.

En substituir en la cartografia l'espai real per l'espai analògic, els homes van adquirir un domini intel·lectual sobre l'univers de conseqüències incalculables. En moltes societats, els mapes han precedit l'escriptura i la notació matemàtica i, fins al segle XIX, no van constituir la part de la ciència moderna que coneixem amb el nom de cartografia. Això no vol pas dir que els mapes de les èpoques anteriors no es remunten fins a les mateixes arrels de la nostra cultura.

El mapa que podem considerar com a més antic del món es remunta al voltant de sis mil anys aC. Descobert en les excavacions arqueològiques de Qatal Hoyük, al centre de Turquia, reproduceix el plànol de la ciutat al neolític. D'acord amb els vestigis que se'n desprenen, el traçat dels carrers i de les cases destaca sota la silueta del volcà Hasan Dag en plena erupció. Però encara que aquest mapa primitiu s'assembla de lluny a un plànol de les nostres ciutats, la seva finalitat era ben diferent. Dibuixada damunt de la paret d'una muralla o d'un lloc sagrat, aquesta imatge cerimonial estava associada a un acte ritual i no tenia cap mena de vocació utilitària perdurable.

Una visió eurocèntrica

Els mapes com el de Qatal Hoyük i altres pintures semblants de l'art rupestre d'arreu del món van començar a ser estudiats com a testimonis d'allò que podríem anomenar la prehistòria de la cartografia fa molt pocs anys. Aquest retard és degut no solament a la dificultat d'identificar les representacions cartogràfiques de cultures desaparegudes, sinó també a una tendència ben clara dels especialistes a definir rigorosament les normes d'allò que es considera acceptable en aquesta matèria.

Des del segle XIX, els historiadors consideren la cartografia com una tradició gairebé exclusivament occidental (fins i tot si els seus orígens es remunten a l'antiguitat del Pròxim Orient, egípcia i grecoromana) que de mica en mica ha anat evolucionant i que s'ha expandit completament, sempre en el context europeu, en l'actual món desenvolupat. L'evolució d'aquesta història de la cartografia, malgrat una interrupció a l'edat mitjana, malgrat les seves petites reculades i les seves grans revolucions, ha anat avançant contínuament des de formes senzilles cap a un nivell superior d'aplicació numèrica.

Els mapes esdevenien, així, marques significatives de la història de la civilització, i per això no es consideraven dignes d'un estudi seriós tots aquells que no indicaven un progrés ininterromput cap a l'ideal de l'objectivitat. Fins i tot alguns dels primers mapes produïts per la cultura europea, llegat de l'edat mitjana cristiana, eren considerats aleshores com a indignes d'interès científic. Així, Charles Raymond Beazley encara podia escriure al començament d'aquest segle: "Els mapes sense base científica de la fi de l'edat mitjana són tan fantasiosos que n'hi ha prou d'esmentar els d'Hereford i Ebstorf (dos dels més prestigiosos mapamundis medievals) per a convèncer-se de la seva inanitat".

Els mapes de les cultures no europees encara es consideraven més mancats d'interès. L'opinió tradicional sobre la història de la cartografia de l'islam, per exemple, expressa ben clarament aquesta tendència característica dels erudits europeus a veure el món segons la seva pròpia imatge: els mapes islàmics eren considerats en l'essencial com una herència grega, sense tenir en compte fins a quin punt els traductors àrabs de l'*Almagest* o de la *Geografia* de Ptolemeu, per exemple, havien sabut adaptar intel·ligentment aquestes obres a les necessitats específiques de la religió i de la cultura islàmiques. Els mapes àrabs com els de l'escola de geògrafs de Balkhi (segle X) eren jutjats segons els criteris ptolemaics en comptes de ser considerats com el producte de nombroses tradicions que integraven tant influències perses com influències gregues.

Els historiadors occidentals només donaven importància a aquests mapes "exòtics" en la mesura que presentaven certes convergències amb la seva pròpia tradició. Allò que comptava no era pas l'especificitat d'aquestes tradicions, sinó els seus punts de coincidència amb la tradició europea. Amb aquesta lògica, un savi eminent podia assegurar que la cartografia xinesa, la rica tradició de la qual es remunta al segle IV aC., era "la mateixa ciència" que s'havia desenvolupat prèviament a Europa.

En aquesta cartografia comparada es donava molta més importància a certs aspectes matemàtics, a la codificació dels principis metodològics de la cartografia, com els de Pei Xiu (223-271), el "pare de la cartografia xinesa", i a l'aparició d'innovacions tècniques (quadricules, reduccions a escala, signes convencionals abstractes i fins i tot corbes de nivells) que corresponien, de fet, a l'ideal occidental en aquesta matèria. Això explica que els especialistes xinesos i europeus hagin pogut acceptar els mapes descoberts a les tombes de la dinastia Han de Changsha, a la província d'Hunan, com una prova de l'antiguitat d'una tradició científica de la cartografia. Es tractaria, en certa manera, dels avantpassats directes dels mapes moderns.

A diferència de la importància que es donava a les tradicions "científiques" de la cartografia xinesa i als efectes de la seva difusió al Japó i a Corea, no es feia cap cas de les cultures que tenien unes tradicions difícilment assimilables. Per exemple, els mapes estilitzats i carregats de signes estranys de l'Índia precolonial han estat ignorats durant molt temps pels

* Versió catalana de J. Subirós (1991)

historiadors de la cartografia. De fet, eren ignorats com a mapes i, com a molt, eren considerats com una de tantes curiositats etnogràfiques. Des d'un punt de vista racionalista, els mapes "primitius" dels pobles no europeus sense escriptura apareixien encara menys dignes d'interès. Tant si es tractava de pintures dels aborígens australians, de mapes dels indis d'Amèrica, dels esquemes dels indígenes de les illes Marshall com dels plans de batalla dibuixats a terra pels guerrers maoris de Nova Zelanda, tot això era considerat pels historiadors de la cartografia "seriosa" només com a assaigs balbucejants. Com que aquests documents no tenien indicacions sobre l'orientació o sobre l'escala i tampoc no respectaven l'ordre euclidià dels mapes moderns, hom no es prenia pas la molèstia de descodificar-ne el sistema de representació i per això restaren al marge de la producció cartogràfica de l'Occident.

Dit altrament, la història de la cartografia va quedar atrapada per les categories i les definicions dels teòrics. Mancava el reconeixement de la gran diversitat de formes amb què havia estat representat l'espai en el mosaic de les cultures en les diverses èpoques de la història del món. Per contrarestar aquesta perspectiva eurocèntrica, vam adoptar l'any 1987, en una nova "Història de la cartografia", una definició de la noció de mapa que permetés introduir un cert relativisme en l'estudi històric de la cartografia.

Un llenguatge universal

Convençuts que cada societat passada o present té una forma natural d'elaborar els seus propis mitjans de percebre i representar l'espai, hem definit simplement els mapes com a "representacions gràfiques que faciliten la comprensió espacial dels objectes, dels conceptes, de les condicions, dels processos o dels esdeveniments de l'univers humà". Aquesta definició àmplia té l'avantatge que es pot aplicar als mapes de totes les cultures i de tots els temps i no solament als de l'època actual. A més, permet d'escriure una història molt més completa en considerar la cartografia com una forma universal del saber i no com el simple producte d'una tecnologia elaborada, des de fa molt temps, a Europa.

Així, es perfila una nova història de la cartografia on cada cultura expressa la seva particularitat. Això té un doble avantatge: de bon primer es comença a entendre que el llenguatge visual dels mapes és alhora molt més antic i, malgrat les llacunes de documentació, molt més universal que no s'havia cregut. Acceptant els riscos de les comparacions interculturals i ampliant la definició de la cartografia fins a encabir-hi per exemple les representacions cosmològiques i els mapes celests, es comencen a omplir els espais en blanc que hi havia en la història de la cartografia. L'evolució d'aquesta disciplina a l'Índia és un bon exemple d'aquest canvi d'enfocament.

Malgrat la important contribució de l'Índia al pensament matemàtic, s'han conservat molt pocs exemples de mapes de l'època precolonial i, en canvi, els arxius són ben plens de representacions cosmogràfiques produïdes per les tres grans religions clàssiques de l'Índia: l'hinduisme, el budisme i el jaïnisme. Alguns mapes de l'univers tenen com a centre el mont Meru (Sumeru) que es creia que era l'eix del món. Altres mapes proposen una visió de l'univers estratificada

verticalment, tot superposant els móns i els èters a través dels quals podien viatjar les ànimes.

Les representacions de la natura poden originar exageracions o deformacions fabuloses. Així, en la tradició budista, el món indi és representat amb el nom de Jambudvipa, l'illa en forma del fruit de la murta, l'arbre que creix al seu centre. Judicar els mapes indis segons la tradició realista i racionalista de l'Occident és traïr completament la visió índia del món i no entendre les nocions espàcio-temporals no europees que s'hi relacionen.

La irrupció d'aquest nou corpus de mapes cosmològics ha ampliat espectacularment les perspectives dels historiadors especialitzats i els ha permès d'enriquir la seva reflexió a través del contacte amb els conceptes orientals. A més ha obligat a considerar d'una altra manera els mapes procedents d'altres cultures. L'Àsia del Sud-est i el Tibet, l'Àfrica precolonial, l'Amèrica precolombina i les civilitzacions australs ens posen al davant tradicions cartogràfiques que no tenen cap punt de semblança amb les europees, però que no per això tenen menys validesa. Ha calgut reconsiderar les nostres idees preconcebudes sobre el paper dels mapes en la història de la humanitat i, com a conseqüència, revisar les nostres teories.

Així, doncs, el segon avantatge de la nova història de la cartografia consisteix a permetre'ns de comprendre molt millor amb quina finalitat l'home ha creat els seus mapes. De fet, no hi ha a penes cap aspecte de l'activitat o del pensament humà que no s'hagi representat gràficament en una època o altra. Com més estudiem la temàtica dels mapes en les grans cultures del món, més ens sorprenem de la diversitat de camps on han tingut un paper, des de les preocupacions més quotidianes fins a les especulacions més abstractes.

És ben conegut, per exemple, que els mapes de l'antiga Xina eren un instrument important en l'exercici del poder tant si eren de fronteres, cadastrals, de regatge, d'arxiu, de càlcul d'impostos, com si eren documents diplomàtics i militars. Els mapes xinesos també tenien un paper cultural, i l'activitat del cartògraf era assimilada tant a la del lletrat o del pintor com a la del savi: els mapes servien per als historiadors, però també per a reconstruir la geografia del passat; gravats damunt de la pedra en llocs públics, eren el testimoni d'una continuïtat de la civilització. El seu paper ritual és confirmat per la seva presència en tombes, però també eren utilitzades com a instruments d'endevinació, com a protecció contra les forces invisibles o per afer prediccions astrològiques.

Imatges mentals

Tant a l'Orient com a l'Occident, la cartografia té tendència a barrejar l'objectiu i el subjectiu, els valors i els fets, la fauna i la realitat, la precisió i l'aproximació. I si els historiadors tradicionals han negligit en la seva visió eurocèntrica els aspectes mítics, subjectius i simbòlics de la cartografia a favor dels aspectes concrets, això reflecteix menys la història real de la pràctica cartogràfica que el nostre cientisme obsessiu.

Ja que l'estudi de les tradicions i de les pràctiques dels altres pobles ens obre perspectives que són vàlides per a la història de la cartografia a nivell mundial, com més estudiem les

tradicions cartogràfiques locals, menys podem ignorar la seva aportació: a l'Amèrica, per exemple, és cada vegada més evident que els mapes colonials publicats a Europa des del segle XVI fins al XIX s'inspiraven en gran mesura en la saviesa geogràfica acumulada pels pobles indígenes.

D'altra banda, en nombrosos casos, en una situació de conflicte els mapes han estat un mitjà de comunicació cultural més enllà de les barreres lingüístiques. I també han permès als oprimits de lluitar contra la confiscació del seu territori i de la seva cultura.

Per tal de poder estudiar aquests nous aspectes, els historiadors de la cartografia estan adoptant teories procedents de les ciències humanes i de les ciències socials. Per exemple, ja no s'està tan segur de la pretesa supremacia del sistema de representació numèrica del món, ni de l'objectivitat i de l'absència de maquinacions geopolítiques en l'elaboració dels nostres mapes ultramoderns basats en l'ordinador i en l'observació per satèl·lit Landsat. Aquestes meravelles de la tecnologia moderna són fruit d'una societat determinada, de la mateixa manera que les representacions índies o asteques de l'univers. Comencem a entreveure que la cartografia moderna és el producte d'un discurs global, una manifestació de poder-saber associat als grans capgiraments mundials, i que és explotada per una elit a fi d'expressar una visió ideològica del món.

Els mapes han estat sempre imatges mentals. Actualment, els continuem considerant una manera de veure, però amb una millor comprensió del que significa "veure". En comptes de considerar els mapes com el mirall del món ara sabem que només en són el simulacre.

[Presentació revisada el 26 de novembre de 2007]